

Sovyet Kürdolojisi ve Kürt Oryantalizmi

Makale / Michiel Leezenberg

2022-09-08

İngilizceden çeviren: **Menaf Êlî**

Giriş

Hem Çarlık hem de Sovyet dönemi bilim insanları tarafından Kürtler hakkında yapılan Rusça araştırmalar muhtemelen Kürdolojiye yapılan en önemli katkılardandır. XIX. ve XX. yüzyılın büyük bir bölümünde, Çarlık ve Sovyet bilim insanlarının Kürtlerle ilgili yayınları hem niteliksel hem de niceliksel olarak da baskın olmuştur. Aşağıda, Rus bilginlerce ele alınan Kürdoloji tarihinin izini kısaca sürmek istiyorum. Bu şekilde sadece Kürt araştırmalarının tarihiyle ilgili değil aynı zamanda daha genel ve teorik nitelikte sorular sorarak bir tartışma yürütmek istiyorum. Bu tarihsel çalışma; özellikle, Edward Said'in ünlü *Oryantalizminin* (1978) bazı ana tezlerini tadil etmeye davet ediyor. Said'in oryantalist bilim ve emperyalist projeler arasındaki yakın ilişki hakkındaki argümanı; neredeyse yalnızca XIX. yüzyıldaki İngiliz, Fransız deneyimlerine ve XX. yüzyıldaki Amerika'ya odaklandığına uzun zamandır işaret edilmektedir. Edward Said bu çalışmasıyla XIX. yüzyılda büyük önem taşımalarına rağmen Alman, Rus ve Hollanda oryantalizmine neredeyse hiç ilgi göstermez. Said'in iddiası açısından özellikle sorunlu olan şudur ki, XIX. yüzyılın büyük bir bölümünde Alman bilimi herhangi bir sömürgeci proje ya da emperyalist gündemle bağlantılı değildi. Benzer bir biçimde Rus oryantalizminin de -her ne kadar başlangıçta ve büyük oranda Fransız daha sonra Alman bilimi tarafından şekillense de- Fransız veya Alman emperyalist etkinin içselleştirilmiş bir biçimi olduğu iddia edilemez. Haddizatında Rusya bir imparatorluktu ve modern anlamda olduğu kadar modern öncesi anlamda da modern kapitalizm güdümlü emperyalist bir güçtü.

Diğer bir güçlük ise, Sovyet oryantalizminin giderek artan sayıda yerli veya Doğulu bilim insanını kendi içinde barındırmasıydı. Dolayısıyla, aşağıda tartışacağım gibi, kendileri de Kürt olan önemli sayıda bilim insanı, Sovyet Kürdolojisi içinde bilimsel bilginin üretimine katkıda bulundular. İlk başta bunlar Sovyet topraklarında yaşayan Kürtlerdi ancak 1960'lardan itibaren Orta Doğu'dan, özellikle Irak'tan gelen Kürtler de bu çalışmalara katıldı. Bu Kürt varlığı, yerli bilim insanlarının oryantalist bilgiye katkılarıyla ilgili daha genel soruları gündeme getirmektedir. Bu tür öz tanımlamaları ve benlik algılarını "içselleştirilmiş oryantalizm", "oto-oryantalizm" ya da "Doğulu oryantalizm" biçimleri olarak tanımlamak cezbedicidir. Ancak bu terminolojinin yerel ve/veya Batılı olmayan aktörlerin failliğine hakkını vermekte başarısız olduğuna inanıyorum. Bu daha genel olan soruları, Sovyet Kürdolojisine ve onun emperyal Rus bilimindeki köklerine kısa tarihsel bir genel bakışın ardından tartışacağım.^[1]

Çarlık Rusya'da Kürt Araştırmaları

İran araştırmaları içinde özerk bir çalışma alanı olarak Kürdolojinin imparatorluk Rusya'sında doğduğu söylenebilir. Ancak Kürdolojinin doğuşu, Alman biliminden kaynaklanan bir dil iddiasıyla mümkün oldu. Kürdoloji bir disiplin olarak şu teze dayanıyordu: Kürtçe bir Fars lehçesi değildir. Daha ziyade Hint-İran dillerinin ayrı bir kolunu oluşturur iddiasıydı ki bu iddia ilk olarak Alman bilginler Emil Rödigier (1801-1874) ve August Friedrich Pott (1802-1887) tarafından ayrıntılı olarak ortaya konulmuştu.^[2] Bu dilsel farklılık Kürtlerin modern, romantik anlamda ayrı bir ulus ya da halk olduğu yönündeki daha geniş iddianın temeli oldu. Türkler, Persler, Ermeniler ve Süryaniler gibi hem Müslüman hem de Hristiyan komşu halklardan farklı olan etnik veya ırksal özelliklere; kendi folklor ve geleneklerine sahip oldukları görülmüyordu. Bu romantik-milliyetçi bakış açısı, araştırmaların dikkatini Kürtlerin daha geniş çevreleriyle paylaştıkları kültürel unsur ve pratiklerden ziyade Kürtler açısından neyin ayırt edici olduğuna odakladı.

Rusların Kürtlere (Ermenilere ve Kafkasya'nın diğer halklarına da) olan ilgisi, Rus imparatorluğunu hem komşusu Osmanlı hem de emperyal rakipleri İngiltere ve Fransa ile karşı karşıya

getiren Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) sonra arttı. Bu emperyalist savaş ve fetih bağlamı, Smolensk'te tutuklu Kürt savaş esirleri arasında toplanmış Kurmanci ve Zazaki lehçelerindeki metinlerin Alman bilgin Peter Lerch (1827-1884) tarafından yayınlanan derlemede özellikle görülebilir.

Çarlık Rusya'daki Kürt araştırmalarına Ermeni bilgin Haçatur Abovyan (1809-1848) öncülük etti ancak eserleri Ermenice yayınlandığından, Ermenice konuşulan çevreler dışında neredeyse hiç kıymet görmedi.^[3] Daha etkili olan erken dönem Kürdoloji Araştırmaları ise öncelikle Kürtlerin yaşadığı bölgelerde veya yakınında konuşlanmış Rus diplomatların çalışmalarıydı. Nitekim Polonya asıllı Auguste Alexandre Jaba (1801-1894), Erzurum'da Rus konsolosu olarak çalıştığı sırada yerel bir bilgin olan Molla Mahmud Bayazidi ile temas kurmuştu, Molla, kendisine çok sayıda Kürtçe el yazması metni (Bu metinler daha sonra St. Petersburg İmparatorluk Bilimler Akademisi'nin Kürtçe el yazması koleksiyonunun temeli olacaktı) temin etmekle birlikte birçok önemli metni de kopyalayarak çoğaltılmasına yardımcı oldu.^[4] Böylelikle Kürtçe sözlükbilimindeki en erken ve en kapsamlı çalışmalardan biri olan Jaba'nın Kürtçe-Fransızca sözlüğü 1879'da Ferdinand Justi tarafından yayınlandı. Ayrıca St. Petersburg'ta V.V. Velyaminov-Zernov'un baskıya hazırladığı, François Bernard Charmoy'un Fransızcaya çevirmiş olduğu Şerefhan Bidlisî tarafından Farsça kaleme alınan erken dönem Kürt mahkemelerinin kroniği *Şerefname* de yayımlandı^[5]. Gerçekten de XIX. ve XX. yüzyılın büyük bölümünde St. Petersburg'daki İmparatorluk Bilimler Akademisi ve onun Sovyet halefi haklı olarak dünya çapında Kürt Araştırmalarının merkezi olarak adlandırılabilir.

Kürtlerin ve Ermenilerin komşularından farklı olduğuna dair Rus oryantalist vurgusu, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu, Kaçar İran'ına yönelik yayılmacı hırsları ve bu amaçla izlenen böl-yönet taktikleri ile uyumludur. Ancak tüm oryantalist bilgiyi bu tür emperyalist ve yayılmacı hedeflere indirgememek gerekir.^[6] Dahası, erken dönem Rus Kürdolojisinin yalnızca devlet temelli genişleme plânlarının hizmetinde geliştirildiği iddiası yerel aktörlerin rolünü, özellikle de her iki bölgede (Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusya) devlet destekli olmayan Ermeni milliyetçileri tarafından kaleme alınan Ermeni ve Kürt ulusal kimliğine ilişkin ilk metinleri görmezlikten gelme olacaktır. Bununla birlikte, bu yazıların Kürt ve Ermenilerin benlik algıları üzerindeki etkileri ve daha sonra resmi olarak tasdik edilen bilgiler üzerindeki etkileri bir yana, bu yazıların niteliği hakkında henüz çok az şey biliniyor.^[7]

Kuşkusuz XX. yüzyılın başlarında Vladimir Minorskiy (1877-1966) ve Basil Nikitin (1885-1960) Kürtler üzerine çalışan en önemli iki Rus araştırmacıydı. İkisi de son dönem Kaçar İran'ında Kürtlerin yaşadığı bölgelerde diplomatik görevlerde bulunmuşlardı.^[8] Minorskiy bir diplomat olarak kariyerine devam etmeye namzettii ve Türkiye ile İran arasındaki sınırı çizmekle görevli komisyonun bir üyesiydi. Ancak öngörülemeyen ve tahmin edilemeyen siyasi gelişmelerden -ki en önemlisi elbette 1917 Rus Devrimi'nden- dolayı kendisi nihayetinde sadece Kürtlerin değil, genel olarak İran dünyasının en önde gelen bilginlerinden biri oldu. Moskova Üniversitesi'nde hukuk okuduktan sonra Rus diplomatik servisine girdi ve diğerlerinin yanı sıra Osmanlı imparatorluğu ile İran arasındaki sınırın çizilmesinden sorumlu uluslararası komisyona katıldı. Rus Devrimi'nin ardından Minorskiy, Paris'e yerleşti. Ardından 1933'ten itibaren Londra'daki Doğu Araştırmaları Okulu'nda Farsça dersler verdi. İslam Ansiklopedisi'nin ilk baskısı için Kürtlerin tarihi, dili ve dini inançları hakkında çok sayıda katkıda bulundu. Minorskiy'in ilk çalışmaları özellikle kuzeybatı İran'da önemli ölçüde etnografya ve dilbilime dayansa da sonraki yazılarında dikkatini eski el yazmaları incelemesine kaydirdi. Bu tür araştırmalara dayanarak Eyyubî hanedanının kurucusu Selahaddin'in (Salah al-Din) etnik olarak Kürt olduğunu ve Dvin bölgesindeki Hezbanî Kürtlerinden geldiğini öne sürmüştür.^[9] C.E. Bosworth'a göre Minorskiy ateşli bir Rus vatanseverdi ve Tadhkirat al-Mulûk'un 1942 baskısını Almanların Leningrad kuşatmasının ardından "Sovyet Kürdologlarına" adanmıştır. Ancak 1960 yılında Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi tarafından onur konuğu olarak davet edildiği dönemden Moskova'daki 23. Uluslararası Oryantalizm Kongresi'ne kadar Rus topraklarında bulunmamıştır.

Basil Nikitin ise bir süre Urmiye’de Rus konsolos yardımcısı olarak çalışmıştı. Burada tıpkı Jaba gibi, ona da yerel bir molla olan Molla Said Qazi Kürtçe metinler hazırlıyordu. Ancak Rus Devrimi’nden sonra Nikitin buradan ayrılmış ve Fransa’ya kaçmıştı. Oryantalist bir eğitim almamış olmasına ve kesinlikle bir akademisyen olmamasına rağmen Kürtler hakkında bir dizi etkili çalışma yayımladı. Özellikle 1956’da Fransa’da yayınlanan sentetik bir genel bakış bunların arasındadır.^[10] Scalbert-Yücel ve Le Ray’e (2006: paragraf 6-8) göre, Kürtleri komşu halklardan ayıran ve onları anlatan belirgin “ulusal ruh” (Nikitin 1956: 65) özelliklerine odaklanarak Kürtlere dair özcü bir bakış açısı yaratmakta özellikle Nikitin gibi bilginler sorumluydu. İslam dininin ve Fars kültürünün geniş etkilerini küçümseyip (Ermenilerle paylaşılan kültürel pratiklerden bahsetmiyorum bile) folklor (Nikitin, Vilçevskiy’i takip ederek bunu "hypertrophie de folklore [folklor hipertrofisi]" olarak adlandırır [Nikitin 1956: 255]) yapılan bu vurgu, Kürtleri ayrı bir ulus olarak sunmanın bir yoluydu. Nikitin’in Sovyet Kürdolojisindeki benzer özcü eğilimler üzerindeki biçimlendirici etkisinden şüphe duyulabilir (ne de olsa ana eseri 1956’ya kadar Fransızca yayımlanmadı ve 1964’te Rusçaya çevrildi). Ancak onun “Kürtlerin folklorizasyonu”^[11] olarak adlandırılabilir daha geniş bir bilimsel süreci gerek yönlendirdiği gerekse de katkıda bulunduğu dair çok az şüphe duyulabilir. Aşağıda, bu sürecin özelliklerine ayrıntılı olarak değinilecektir.

Sovyetler Birliği’nde Kürt Araştırmaları

Sovyet oryantalizminin, devrim öncesi bilim paradigmalarını ve özellikle Alman oryantalizm geleneklerini yeniden ürettiği iddia edilmektedir.^[12] Elbette 1917 Rus Devrimi’nin ortaya koyduğu açık siyasi kopuşun, aynı zamanda Rusya’daki Kürdoloji araştırmalarında ne ölçüde entelektüel veya ideolojik bir kopuş yarattığı cevaplanmamış bir soru olarak ortadadır. Özellikle Minorskiy ve Nikitin gibi daha önceki emperyal Rusya’nın -ya da Sovyet terminolojisinde "burjuva"- bilim insanlarının çalışmalarının izlerinin sonraki nesil Sovyet Kürdologlarında bulunabileceğini söylemek şu an için erken. Buradaki ana hipotezim kısmen dilin, milletlerin kurucusu olduğu fikriyle ve kısmen de Kürtlerin yukarıda bahsedilen folklorizasyonu ile ilgili bir dizi sorunlu milliyetçi varsayımın Devrim öncesi Kürdoloji biliminden miras kaldığıdır. Ancak daha kapsamlı araştırmalar yapılana kadar bu konuda kesin yargılara varamayız.

Kürt araştırmalarının ve Kürt popülasyonunun yeni kurulan Sovyetler Birliği’ndeki kaderi, Sovyetlerin milliyetlere ilişkin izlediği politikalarının iniş çıkışlarıyla birlikte hem Kremlin’deki hem de yerel yönetim merkezlerindeki güç mücadelelerine göre değişmekteydi. 1920’lerin başında Kürtler, Sovyet yetkilileri tarafından ayrı bir milliyet (narod: halk, ulus) olarak tanındı. Bu statü kendilerine ait bir özerk bölge (oblast veya okrug) hakkı vermese de Kürtçe ilk ve ileri düzeyde eğitim hakkı verdi. Kürtçe edebi literatürün gelişmesine izin verdi. 1923’te Azerbaycan’da Lâçin kasabası çevresinde küçük bir Kürt idari birimi veya uyezd kuruldu ve bu 1929 yılına kadar sürdü. 1922’de Ermeni alfabesi Kürtçe için geliştirildi ancak bu çok geniş bir kullanım alanı kazanmadı. 1927’de İshak Maragulov ve Arab Şamilov (Erebê Şemo) tarafından geliştirilen Latin alfabesi daha etkiliydi. Geliştirilen bu alfabe, 1919 civarında Celadet Bedirhan tarafından geliştirilen Latin alfabesiyle karşılaştırıldığında bazı yönlerden daha üstün bir alfabeydi. Kaldı ki Celadet Bedirhan’ın geliştirdiği alfabe, 1920’lerin sonlarında Fransız Suriye mandasındaki Kürtler arasında ve 1960’lardan itibaren Türkiye’de kullanılmaya başlanmıştı.^[13] Sovyet Ermenistan’ında ise Kurmanci (Kuzey Kürtçesi) lehçesinde ilkökul ve lise ders kitapları basılmaktaydı. Aynı zamanda, Erebê Şemo ve diğerlerinin romanları, kısa öyküleri aracılığıyla modern Kürtçe nesir edebiyatına yönelik ilk önemli adımlar da burada atılmaktaydı. Nitekim Şemo’nun ilk Kürtçe romanı olan *Şivanê Kurmanca (Kürt Çoban)* 1935’te Erivan’da yayımlandı.^[14]

1920’lerle birlikte Sovyet Kürdoloji çalışmalarının yapıldığı birkaç büyük merkez ortaya çıkmıştı. Bu merkezlerin arasında ilk olarak öne çıkan yer Leningrad’dı. Çünkü burada Kürdoloji araştırmaları hem üniversitede hem de Bilimler Akademisi’nde yürütülmekteydi. Özellikle A.A. Freiman (1879-1968) ve İ.A. Orbeli’nin (1887-1961) isimlerini zikretmek gerekir. A.A. Freiman karşılaştırmalı antik ve modern İranî diller alanında uzmanken, İosif Orbeli 1931 yılında Leningrad Üniversitesi’nde Kürt

dilbilimini ayrı ve resmî bir çalışma alanı olarak kuran kişiydi. Orbeli, 1916'dan 1937'ye kadar Leningrad Üniversitesi'nde Kürtçe eğitim verdi. 1959'da ise Leningrad'da Sovyet Bilimler Akademisi'ndeki Asya Halkları Enstitüsü'nde “Kürt çalışmaları biriminin (Kurdskiy kabinet)” kurulmasına öncülük etti. 1961 yılında bu birimin başkanlığını Kanat Kurdoyev'e (Qanatê Kurdo [1909-1985]) bıraktı. Orbeli, ayrı bir “Kürt çalışmaları biriminin” oluşturulmasına ilişkin şu ifadelerde bulunmuştu:

“Kürt çalışmaları birimi için bir akademik çalışma programı hazırlama gerekliliği göz önünde bulundurularak 1 Mart 1959 tarihinden itibaren şu an İranoloji bölümünde olan Kürdologlar grubu, benim liderliğimde aşağıdaki üyelerden oluşan bağımsız bir birim oluşturacak şekilde seçilmelidir: K.K. Kurdoyev, İ.İ. Tsukerman, M.B. Rudenko, J.S. Musaelyan, E.İ. Dementiyeva (Vasilyeva) ve doktora öğrencileri İ.A. Smirnova, Z.A. Yusupova, K.R. Eyubi ve J. Jalilov.”^[15]

Böylece, ayrı bir Kürdoloji kürsüsü kurulmamış olmasına rağmen, Sovyet Kürdolojisi daha önce hiç olmadığı kadar sağlam bir şekilde kurumsallaştı. 1960'lar ve 1970'lerde siyasi iklimin görece yumuşadığı dönemde belki de en parlak dönemini yaşamıştır. Literatürde söz konusu Kürdoloji çalışmalarının kurumsal statüsünün niteliği konusunda bir miktar kararsızlık vardır. Bazı kaynaklar Kürdoloji Kürsüsüne atıfta bulunurken, diğerleri sadece İran dillerinde ya da Şarkiyat araştırmalarında kürsüye sahip, Kürt dili veya tarihi üzerine araştırmalar yapan profesörlerden bahseder. Petersburg'da kurumsallaşmış gerçek bir Kürdoloji Kürsüsünün varlığını doğrulayan herhangi bir arşiv kanıtının var olduğunu söylemek doğru olmayacaktır.

Sovyet Kürdolojisinin ikinci önemli merkezi, akademik bilginin üretildiği ve aynı zamanda Kürtçenin gazetecilik, edebiyat ve özellikle de yerli Kürtlerin ilköğretim ve lise eğitimi için Kürtçe basılan ders kitapları yoluyla yalınlaştırıldığı ve pratiğe döküldüğü Sovyet Ermenistan'ıydı. 1934'te ilk Pan-Sovyet Kürdoloji Kongresi de Erivan'da yapıldı. Bu kongrede Leningrad ve Moskova'daki Kürt araştırmalarının daha da geliştirilmesi için bir Kürtçe sözlük, dilbilgisi kitabı oluşturulması ve Ermeni Bilimler Akademisi'nde Kürdoloji Araştırma Grubu dâhil olmak üzere Şarkiyat Bölümü kurulması için çağrıda bulunuldu. “Kürdoloji” terimi de bu kongrede veya bu kongre bağlamında gündeme gelmeye başladı. Her ne kadar bu terim Nikitin^[16] tarafından zaten kullanılmış olmasa da, Rödiger ve Pott gibi araştırmacıların geçmişteki yazılarında genellikle “Kürt Araştırmaları” terimi kullanmışlardı. Sovyet Kürdolojisinin diğer merkezleri, özellikle dilbilimci B.V. Miller'in (ö. 1958) sorumlu olduğu Moskova Üniversitesi ile 1959 yılında Bakü'de kurulan bir merkezdi. Bu merkezlerle birlikte Gürcistan ve Orta Asya'daki (en önemlisi Kazakistan) diğer Kürdoloji faaliyetlerini burada değerlendirme dışı bırakacağım.

Stalin'in 1930'lar ve 1940'lardaki uyruklara ilişkin daha az toleranslı politikalarının, akademik Kürdoloji üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi gerekiyor. Özellikle bu politikalar Kafkasya'daki sonuçları bakımından dramatikti. 1930'da zaten bir okruğa dönüştürülmüş olan Lâçin'deki “Kızıl Kürdistan” adlı özerk Kürt bölgesi (uyezd), Kremlin'in emriyle hızla tasfiye edildi. 1936'da Güney Kafkasya Federasyonu feshedildi. 1937'de ise çok sayıda Kürt, Ermenistan ve Azerbaycan'dan Orta Asya'ya sürüldü. 1944'te Gürcistan'daki Kürtler de aynı kaderi paylaştı. Bu politikaların kültürel sonuçları da açıkça görülebilmektedir. Amir Hassanpour'a göre Kürtçe kitap yayıncılığı 1938 ile 1945 yılları arasında durma noktasına geldi ve Kürtçe yayın ancak 1950'lerde yeniden başlayabildi.^[17]

Kürtçe kitap sayısı azalsa da özellikle İkinci Dünya Savaşı ve 1953'te Stalin'in ölümünden sonra eser sayısı artmaya devam etti. Bu anlamda Kanat Kurdoyev, kendisi Kürt kökenli olan belki de en önemli Sovyet Kürdoloğu olarak dikkati hak ediyor.^[18] Kendisi Osmanlı egemenliğindeki Kars vilayetinde doğdu. Ailesi 1918'de devrim sonrası Rus topraklarına göç etmiş ve 1921 yılında Tiflis'e yerleşmişti. Kurdoyev, 1928'de akademik eğitim almak üzere Leningrad'a gönderilen ilk Kürt öğrenci kuşağındandı. Burada Freiman, Orbeli ve 1911'den beri St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri

Fakültesi dekanı olan Nikolay Marr (1865-1934) ile çalıştı. Herkesçe iyi bilindiği gibi Marr, 1920'ler ve 1930'larda bilimsel ortodoksluğa dayanan neredeyse bir devlet doktrini gibi kabul gören Yafetik diller teorisini ileri sürmekteydi. Ta ki Stalin, Marksizm ve dilbilim üzerine Haziran 1950'de Pravda'da yazdığı makalesinde Marr'ın çalışmalarına kişisel olarak saldırana kadar. 1946'dan beri Leningrad'da öğretmenlik yapan Kurdoyev, 1955'te Kürtçe üzerine çalışan önceki dilbilimcilerin özellikle Miller, Vilçevskiy ve Tsukerman'ın çalışmalarındaki Yafetik hipotezlerin bir eleştirisini yayınladı. Bu anlamda Sovyet Kürdolojisi daha geniş akademik – ve siyasi – gelişmelerin ve tartışmaların bağlamını yansıtır gibi. Daha spesifik olarak Sovyetler Birliği'ndeki Kürt dil araştırmaları, Marr'ın doktrinleri ve ona mukabil ortaya atılan karşıt fikirlerle bezeliydi.^[19]

Genel olarak Leningrad veya Moskova'da çalışan Kürtlerin veya Kürt akademisyenlerin değişen ulusal politikalarından etkilenme olasılıklarının daha düşük olduğu görülüyor. Sovyet Ermenistan'ında Kürt folkloru üzerine araştırma yapan önde gelen bilim insanlarından biri de Kürt Heciyê Cindî (1908-1990) idi. Kurdoyev gibi Cindî de Kars'ta doğdu ve 1918'de ailesiyle birlikte kaçtı. 1930'da Erivan Üniversitesi Filoloji Fakültesine kayıt yaptırdı. 1938 yılında Stalin terörünün^[20] ciddi boyutlara ulaştığı zamanlarda emperyalist bir ajan olarak tutuklanıp hapsedilinceye kadar Ermenistan'daki Kürt Pedagoji Akademisi'ne başkanlık etti. Daha sonraki dönem açısından Ordîxanê Celîl (1932-2007) ve Celîlê Celîl (d. 1936) önemli çalışmalar yapan iki mühim Sovyet bilgindi. Kendileri özellikle Sovyet Ermenistan'ında yaşayan Êzîdîler arasında büyük miktarda folklorik malzeme ihtiva eden çalışmalar ortaya koymuşlardır. Celîlê Celîl, Erivan Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Leningrad Üniversitesi'ndeki Kürtçe kadrosuna girdi. Celîl, 1963'ten 1993'e kadar Bilimler Akademisi'ndeki Kürt Çalışmaları Bölümüne başkanlık etti. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Avusturya'ya göç etti.^[21]

Margaret Rudenko'nun (1928-1977) çalıştığı yer de Leningrad Kürdoloji kürsüsüydü. Genel anlamda Kürtlerin ulusal destanı olarak görülen Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn*'inin ilk (ve şimdiye kadarki tek) eleştirel baskısı, Melayê Batê'nin *Zembîlîfiroş*'u^[22], Feqîyê Teyran'ın *Şêxê Sen'an*'ı ve Haris Bitlisî'nin *Leyla û Mecnûn*'u gibi klasik Kürt edebiyatının folklorik biçimli ürünlerinin yanı sıra Jaba'nın isteği üzerine yazılmış Mahmud Bayazidî'nin *Adat û Rusûmatnameyê Ekradiye (Kürtlerin örf ve adetleri üzerine mektuptur)* gibi eserleri yayınladı. Ayrıca ölümünden sonra kendisinin hazırlamış olduğu Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'daki Êzîdîler arasında yapılan saha çalışmasına dayanan sözlü Êzîdî ağıtlarının bir transkripsiyonu yayınlandı.^[23]

1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte, bu sefer ideolojik değil ekonomik nedenlerle Kafkasya'daki milliyetçi yayılma ortaya çıktı. 1992'de Lâçin, Ermeni güçleri tarafından işgal edildi ve oradaki Kürtler, oldukça kısa ömürlü bir macera olan "Lâçin Kürt Cumhuriyeti"ni ilan ettiler. Ancak Ermenistan ile tek taraflı bağımsızlık ilan eden Dağlık Karabağ Cumhuriyeti arasında hayatî bir koridor olan Lâçin, halen sıkı bir şekilde Ermeni güçlerin kontrolünde bulunmaktadır.^[24] Kürt araştırmaları Rusya'da ise şu anda Petersburg'da Rusya Bilimler Akademisi olarak adlandırılan yerde, özellikle Sorani ve Hewrami lehçelerine odaklanan dilbilimci Zare Aliyevna Yusupova'nın (1934 doğumlu) öncülüğünde devam etmektedir.^[25] Ancak, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından bu yana Kürt araştırmalarının sayıca azaldığı görülmektedir. Şarkiyat Enstitüsü'nün 2005 yılında yeniden organize edilmesiyle birlikte Kürdoloji kürsüsü O.F. Akımuşkin başkanlığındaki Yakın Doğu bölümüne dâhil edildi.^[26]

Sovyet Kürdolojisinin bazı genel özellikleri göze çarpmaktadır. Daha önceleri belirtilen bir özellik, araştırma konularının seçiminde siyasi veya ideolojik faktörlerin etkisidir. Bu nedenle, Landau (1975: 195),^[27] Kürtler üzerine yapılan Sovyet araştırmaları arasında siyasal çalışmaların bulunmadığına dikkat çeker. Benzer şekilde, Alexandre Bennigsen de etnografya ve çağdaş tarih üzerine nispeten az sayıda çalışma olduğunu gözlemler. Etnografik araştırmaların eksik olmasının sebebi, kısmen Irak veya İran'da saha araştırması yürütmek için izin almanın verdiği zorluktur. Landau'ya göre son dönemde baş gösteren siyasi ve tarihsel meselelere dair bu göreceli ilgisizlik, Sovyet yetkililerin siyasi müttefiklerini küstürmeme arzusundan kaynaklanıyor olabilir.

Dilbilimde, lehçe ve tarihî dilbilgisi çalışmaları belirgin bir biçimde çalışma yürütülen alanlar olmuştur. Sovyetlerdeki Kürt edebiyatı araştırmaları, yazılı metinlerden ziyade – ki bu metinler toplantılarda dinletilmek veya medreselerde okutulmak için tasarlanmış yüksek zümre edebiyatı olarak gösterilebilecek eserlerdi- sözlü geleneğin ürünleri üzerine yönelme eğilimi göstermekteydi. Ayrıca, klasik Kürt edebiyatının metinleri tartışıldığında bu tartışma, daha kalıtsal veya bölgesel terimlerden ziyade örneğin geniş bir İslam, Fars veya İran edebiyatı bağlamında yapılmaktaydı. O yüzden Margaret Rudenko'nun 1955 tarihli Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn*'inin (1695) eleştirel bir metin baskısı olan tezi, önemli ölçüde *Pamyatniki Literaturny Narodov Vostoka (Doğu Halklarının Edebî Eserleri)* adlı serisinde yayımlandı.

Hem yüksek zümre edebiyat hem de sözlü folklorik geleneklere ilişkin tüm bu çalışmaların tipik özelliği yapısal, biçimsel boyutlara odaklanma ve icra ediliş biçimlerine karşı dikkat eksikliğidir. Önemli ölçüde, Rudenko'nun *Kurdskiye Narodnyye Skazki (Kürt halk hikâyeleri)* eki, içerdiği Kürt halk masallarındaki motiflerin konularının tipolojik bir analizini verir. Arka planında V.Y. Propp'un morfolojik yaklaşımını ve diğer karşılaştırılabilir biçimci veya yapısalcı yöntemleri önermektedir. Anlatım veya icra yönü fazla ilgi görmemiştir. Bu nedenle tespit edebildiğim kadarıyla, yerel bir ozan veya dengbêj tarafından icra edilen bir müzik etkinliği olarak halk masallarının ve diğer şiir biçimlerinin kıraat edilmesi hakkında ayrıntılı bir Rusça çalışma ortaya çıkmamıştır.

İcra edilme şekline ilişkin bu biçimci ilgisizliğin eleştirisi ayrı bir “Doğulu halk” olarak Kürtlerin sözlü ve yazılı edebiyatının milliyetçi ve karşılaştırmalı olarak yeniden oluşturulmasına tekabül etmektedir. Bu nedenle Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn* şiiri, daha geniş bir Farsça mesnevi şiir geleneğinden ziyade, sürekli olarak ulusal destanlar bağlamında ele alınır. Zaten 1938'de Orbeli, Xanî'nin şiirini Gürcü ulusal destanı olarak gösterilen Şota Rustaveli'nin *Kaplan Postlu Şovalye (Veph'istq'aosani)* adlı eseriyle ilişkilendirmekteydi. Persler için Firdevsi ve Gürcüler için Rustaveli nasılsa Xanî de Kürtlerin ulusal şairi olarak ayrıntılı şekilde ortaya konulmaktaydı.^[28] Xanî'nin destanını ulusal destanlar ile karşılaştıran bir çerçeve içinde ele almak mantıklı olsa da bu çerçeve aslında Xanî'nin şiirinin XIX. yüzyılın sonlarında milliyetçi bir yeniden değerlendirmesini yansıtmaktadır. Geç Osmanlı dönemiyle birlikte Hecî Qadirê Koyî gibi yazarların yüceltmesiyle *Mem û Zîn*, Kürt milli destanı statüsüne erişmiştir. Sonuç olarak, bu yeniden okuma biçimi Xanî'nin diğer modern öncesi Doğu edebiyatıyla olan bağının öneminin azalmasına yol açtı. Özellikle de Xanî'nin kendisine model olarak aldığı açıkça bahsettiği klasik Farsça mesnevi şiir geleneğiyle bağı görmezden geldi.

Hem halk masallarına hem de ulusal destanlara yönelik tarihsel-etimolojik bir yaklaşımdan ziyade bu biçimci ve karşılaştırmalı yaklaşım, Vladimir Propp'un masal morfolojisi gibi tipik Sovyet biçimci ve yapısalcı yaklaşımlarından esinlenmiş olabilir. Ancak henüz bu iddiayı destekleyecek herhangi bir somut kanıt bulamadım. Kürtçeyle ilgili Yafetik hipotezlerin kabul görmesi ve sönümlenmesi, açıkça Stalin'in değişen politikalarını (veya kaprislerini) yansıtıyor. Sovyet Kürdolojisinin diğer özellikleri, doğrudan iç ve uluslararası ilişkiler politikası ile açıklanamaz. Böylelikle, Kürt kültürünün İslami boyutlarına yönelik bu sürekli ve kayda değer dikkate almama, sıklıkla bariz din karşıtı tutumla bir arada var olmuştur. İslami ilimlere, daha ortodoks ya da köktenci Sufi tarikatlara yönelik bu göreceli ilgisizliğin nedeni, şüphesiz Sovyet bilim insanları arasındaki genel bir din karşıtı tutumdur. Erebe Şemo'nun gençliğinde tanık olduğu tasavvufi pratiklere ilişkin otobiyografik anlatımını din karşıtı Ateist dergisinde yayımlamasının bir anlamı vardı.^[29] Bu tutum, 1930'larda özellikle Sovyet Ermenistan'ında, Sünni Müslüman kökenli Kürtler ile Kürtçe konuşan ancak farklı bir dine sahip olan Êzidîler arasındaki ayrımı pekiştirmeye yönelik girişimlerle desteklendi. Dikkat edilmesi gereken bir başka husus, laik ve milliyetçi Kürtler arasında popüler olan Êzidîlerin Zerdüşî olduğu ve dolayısıyla Kürtlerin geçmişte bağlı olduğu iddia edilen İran dinini sürdürdüğüne ilişkin teori, Sovyetler Birliği'nde pek de kıymet görmemiştir. Sonuç olarak, Kafkasya'da Halidiyye hareketinin daha sonraki gelişimiyle açık bir ilgisi olmasına rağmen Kürt kökenli önde gelen Sufi reformcu Mevlana Halid-i Nakşibendî (1779-1827) konusunda Çarlık ve Sovyet Kürdolojisinde dikkate değer bir eksiklik

var.^[30] Bu, zamanın siyasi hassasiyetlerini yansıtıyor olabilir. Şeyh Said'in 1925'teki direnişinin bastırılmasının ardından önemli sayıda Halidî Sufi yeni Türkiye Cumhuriyeti'nden kaçmıştı ve bunların birçoğu 1930'larda Stalin'in emriyle Kazakistan'a sürülmüştü.

Bununla birlikte, Sovyet Kürdolojisinde genel bir İslam karşıtı ön yargıdan bahsetmek belki de abartı olur. Muvazenesizlik, örneğin Lenin'in ve Stalin'in din karşıtı politikaları veya geçmişten kaynaklanan İslam'ın (ve özellikle Sufizm'in) genel Sovyet temsilleri gibi ideolojik bir bağlam içerisinde basite indirgenemez. Yukarıda bahsedildiği gibi folklorizasyondaki ilk adımlar ve Kürtlerin İslam'dan arındırılması meselesi, XIX. yüzyılın sonlarında çalışan Sovyet öncesi bilim insanları tarafından zaten ortaya konmaktaydı.

Yukarıda bahsedilen folklorizasyonla birleştiğinde, İslamî meselelere olan bu ilgi eksikliğinin, modern öncesi Kürt dini incelemelerinin sistematik bir şekilde küçümsenmesine veya ihmal edilmesine yol açtığını öne sürüyorum. Bu nedenle, Elîyê Teremaxî'nin Serfa Kurmanci (Kürtçe Morfoloji) eseri gibi modern öncesi Kürt din bilginlerinin erken dönem çalışmaları, her ne kadar Jaba ve bilgi kaynağı Mahmud Bayazidî tarafından 1860 civarında kayda geçirilse de, 1971'e kadar yayınlanmamış ve bu tarihte yayınlandığında ise Moskova veya Leningrad'da değil, Bağdat'ta yayınlanmıştır.^[31] Teremaxî'nin dilbilgisi, yalnızca Kürt nesrinin en eski örneği olduğu için değil, aynı zamanda Kürtçenin dilbilgisi yapısı üzerine korunmuş en eski yorumları içermesi bakımından ilgi çekicidir. Ancak Jaba tarafından toplanan materyalleri yayınlamaktan sorumlu komisyon, bu metni "ikincil öneme sahip" görmüş ve manidar bir şekilde basmayı reddetmiştir.^[32]

Irak'taki Kürt Çalışmalarının Sovyet Soy Kütüğü

Sovyet Kürdolojisi, Soğuk Savaş boyunca önemli bir uluslararası role sahipti. Uluslararası arenadaki etkileşim, Kürt öğrencilerin yurt dışından en önemlisi devrim sonrası Irak'tan gelmeye başlamasıyla ivme kazandı. Yukarıda belirtildiği gibi, 1961'de Kurdoev, Orbeli tarafından kurulan Kürdoloji kürsüsünün başkanı olmuştu. 1960'ların başından itibaren bu merkez yalnızca Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'nde değil, aynı zamanda 1958 devriminde İngiliz yanlısı monarşinin devrildiği, General Abdülkerim Kasım tarafından devrimci ve Sovyet yanlısı bir cumhuriyetin kurulduğu Irak'ta da bazı Kürt öğrencileri kendine çekti. Sonuç olarak Irak-Sovyet ilişkilerinin ilerlemesi ve Irak'taki Kürt sorununun barışçıl çözümü açısından yeni bir umudun doğması, Bağdat hükümeti ile Mela Mistefa Barzanî liderliğindeki Kürdistan Demokrat Partisi arasında imzalanan 1959 antlaşmasına da yansdı. 1960 yılında birinci nesil Iraklı öğrenciler, yükseköğrenim için Sovyetler Birliği'ne gönderildi. Bu öğrenciler arasında Irak'ta Kürt araştırmaları alanında önemli bir etkiye sahip olan birkaç Kürt de vardı. Bunlardan en etkilileri kuşkusuz İzzeddin Mustafa Resul (1931-2019) ve Marûf Xeznedar'dır (1930-2010).^[33] Xeznedar, belki de Sovyetler Birliği'nde öğrenim görmüş en etkili Iraklı Kürt öğrencidir. 1961'de Kurdoev ile çalışmak için Leningrad'a gitti. 1967'de tezi Rusça olarak yayınlandı. Tez çalışmasında modern Kürt edebiyatında sınıf mücadelesi ve ulusal kurtuluş olgularını ele aldı. Daha sonra bir dizi Kürt akademisinin başkanlığını yaptı ve birçoğu lise eğitiminde de kullanılan çok sayıda eser yazdı.

İzzeddin Mustafa Resul ise başından beri Irak Komünist Partisi'nde aktifti. Aktarılanlara göre Kürt bölümünün editörlüğünü yaptığı ICP gazetesinde Kürt kültürü ve siyasetiyle ilgili tüm yazıları tek başına yazdı. Resul, 1963'te doktorasını Bakü Üniversitesi'nde *Kürt Edebiyatında Realizm Üzerine* adlı tezi ile aldı. Ehmedê Xanî'nin 1975'te Arapça olarak yayınlanan *Mem û Zîn* adlı kitabını 1977 yılında Rusçaya çevirerek Moskova Bilimler Akademisi Doğu Dilleri Enstitüsü'nde doctor of science^[34] derecesi kazandı. Bu çalışma, Xanî'nin kelimenin tam anlamıyla laik - hatta Marksist - bir filozof olarak modernist yanını göstermektir. Daha sonraki yıllarda Resul, Bağdat'taki Kürt Akademisi'nin başına geçecek ve sonunda Marûf Xeznedar'ı buradaki görevinden alacaktı.

Bağdat ve Süleymaniye üniversitelerinde yeni kurulan Kürtçe bölümlerde, Kürt Akademisi'nde Sovyet eğitilmiş ve Marksist tandanslı akademisyenlerin baskınlığı bir önceki jenerasyondan

farklılaşırken hızla kurumsallaşan yeni bir değişime işaret etmektedir. Bir önceki jenerasyon, aralarında önemli yere sahip olan edebiyat tarihçisi Alaeddin Seccadî ve dilbilimci Tevfik Vehbi gibi isimlerin dahil olduğu hücre-medrese çıkışlı Iraklı Kürt bilim insanlarından oluşuyordu.

Irak Kürdistanı'ndaki günümüz Kürdoloji araştırmalarının (Kürt dili ve edebiyatı eğitiminin) Sovyet ve Marksist arka plânı başlı başına bir makale konusudur. Burada, bu kurumsallaşmış öğrenme biçiminin Marksist ve Kürt-milliyetçi unsurlar arasında zor bir denge sergilediğini söylemekle yetinelim. Ayrıca, Irak bağlamında 1958'den itibaren birbirini izleyen rejimler -ki bu rejimlerin hepsi (özellikle de 1968'den sonra iktidara gelen Pan-Arap Baas Partisi) kendilerini devrimci ve Sovyetler Birliği'nin müttefiki olarak tanıtıyorlardı- Arap milliyetçiliğiyle uzlaşmayı özel bir ihtiyaç olarak görmüşlerdi. Bununla birlikte Marksist tonlu Kürt milliyetçiliği, kendisini Pehlevi İranı'nın milliyetçiliğine göre de konumlandırmak zorunda kaldı. Xeznedar, bu durumu dini temelde ele alır. Ekseriyette Sünnî olan Kürtler, Şîî olarak görülen Fars kültüründen ziyade Sünnî oldukları varsayılan Araplar ile daha fazla yakınlık kurmuş ve kültürel anlamda onların etkisine daha çok maruz kalmışlardır. Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi Kürdoloji bilgisi de sık sık çatışmacı ve sert bir gruplaşmanın etkisinde kalmak zorunda kalmıştır.

İçselleştirilmiş Oryantalizm mi?

Sovyetler Birliği vatandaşı olan ya da Sovyetler Birliği'nde eğitim gören Kürtlerin ürettiği oryantalist bilgi, açık bir şekilde ideolojik olarak ya şekillendirilmiş ya da etki altında kalmıştır. Bunu bir "içselleştirilmiş" veya "oryantal" oryantalist vakası olarak reddetmek cazip görünmektedir. Bir başka ifadeyle anlatacak olursak, üretilen oryantalist bilginin yabancı bilimin çarpık kategorilerinin ve doktrinlerinin farkında olmadan veya kasıtlı olarak yeniden üretilmesini içermesi, -eğer buna boyun eğilmiyorsa - sömürgeci egemenlik ve emperyalist güç politikalarıyla ilişkilidir. 'İçselleştirilmiş oryantalistizm' kavramı ilk olarak Geraldine Heng ve Janadas Devan tarafından post-kolonyal Singapur bağlamında kullanılmış gibi görünmektedir.^[35] Bildiğim kadarıyla kavram teorik olarak içeriklendirilmemiştir. Ancak açık bir şekilde Marksist (ve belki daha spesifik olarak Gramscici) ideolojinin eleştirisinin yankılarını ve çağrışımlarını taşımaktadır. Daha spesifik olarak, "içselleştirilmiş oryantalistizm" kavramı; farkında olmadan veya eleştirmeden Batılı söylem ve kavramları kullanan Batılı olmayan aktörler arasında kaçınılmaz olarak Batı'nın emperyalist kültürel hegemonyası ve yanlış bilincinin izlerinin var olduğunu ima eder. Benzer bir söylem, özellikle Arap dünyasıyla ilgilenen yazarlarda geçerlilik kazanmış gibi görünen "oryantal oryantalistizm" kavramıdır.^[36] Bariz çekiciliğe rağmen, içselleştirilmiş veya oryantal oryantalistizm nosyonu, hegemonik Batılı kavramların, değerlerin ve ideallerin salt pasif alıcısını ön plana çıkardığı için oldukça sorunludur. Bu nedenle, Batılı olmayan aktörlerin tümünün bağımsız veya özerk failler olarak görmeme ve Batı emperyalist ideolojisini gerçekte olduğundan daha yekpare, yaygın ve kaçınılmaz olarak sunma riskiyle karşı karşıyadır. XIX. yüzyılın Alman ve Rus deneyimleri, XX. yüzyılın Sovyet deneyimi ve Sovyet oryantalist bilginin üretilmesinde Kürtlerin oynadığı merkezî role daha sistematik bir odaklanma, oryantalist emperyal hegemonya ile birlikte ele alan bu bütünlüklü bakış açısını önemli ölçüde karmaşıktır.

Sovyetler Birliği'nden emperyalist bir güç olarak bahsetmek veya Sovyet politikalarının daha genel olarak tebaa halklarının modernleşmesine ve kurtuluşuna yönelik olması nedeniyle Orta Asya ve Kafkasya'daki Sovyet rolünü sömürgeci karakter olarak tanımlamak ciddi bir basitleştirme. Ancak, bu konuda daha çok merkezî olabilecek şey, sömürgeler ve İslam dünyasına ilişkin oryantalist söylemden ziyade, çeşitli Sovyet halklarının dillerinde veya lehçelerinde, folklorlarında ve ulusal destanlarında somutlaştırıldığı ve ifade edildiği şekliyle benzersiz ruha veya karaktere sahip olduğuna ilişkin dikkate değer ölçüde inatçı romantik ve milliyetçi fikirler olabilir. Kürtlerin ve şüphesiz diğer Sovyet hakların akademik çalışmalarını ve folklorizasyonlarını destekleyen, yabancı etkilere

arındırıldığı iddia edilen saf folklorik gelenekleri övmek, XIX. yüzyıl romantik ideolojilerinde ısrar etmektir. Bu folklorizasyon süreci, Kürtlerin ayrı bir halk veya ulus olarak temsil edilmesine katkı sağlamış olabilir. Ancak premodern ve erken modern dönemin kozmopolit ve çok dilli ortamının küçümsenmesini veya inkâr edilmesini de içeriyordu.

Sonuç

Kürdolojinin gelişimi için emperyal Rus ve Sovyet bilginlerinin önemi ve etkisini hesap etmek çok zordur. Kurdoev, "Eskiden İran araştırmalarının ikincil bir dalı olan Kürdoloji, oryantalizm ile birlikte özerk bir dal haline geldi" diyor (aktaran Bennigsen 1960: 530) ve gerçekten de bu Sovyet araştırmacıların çabaları sayesinde oldu. 1917 Devrimi'nden sonra Sovyet bilim insanları, Sovyetler'deki Müslüman halkların özgürleştirilmesine ve eğitilmesine yönelmekte daha cüretkâr oldular. Bununla birlikte Marksist düşüncenin anti-emperyalist boyutları, Sovyet Kürdolojisinde sınıf mücadelesi ve ulusal kurtuluşa kıyasla daha az görünür olmuştur. Bununla birlikte bazı Sovyet yazarları, sınıf bilincinden ziyade etnik veya ulusal kimliğe odaklanma gibi çeşitli sorunlu "burjuva" oryantalist kategorileri yeniden üretiyor gibi görünmektedir. En önemlisi, yukarıda tartıştığım gibi Rus dil araştırmaları Kürtlerin folklorizasyonunda etkili olmuştur. Folklorik geleneklere sistematik ilgi (ya da aşırı ilgi), sadece Arap, Türk, Ermeni ve diğer komşularla folklorik ortaklıklara değil, aynı zamanda Arap yüksek okuryazar kültürdeki ve Fars edebiyatındaki geçmişine de mal olacak biçimde bu folklorik öğelerin tamamen ve her zaman için bir şekilde Kürtçe ifa edildiklerini ya zımnen varsayıldı ya da açıkça ifade edildi. Klasik edebî metinlerin önemli eleştirel baskılarında bile, temalarının ve kelime dağarcığının çoğunu türetildikleri Farsça edebî gelenekten ziyade metinlerin ulusal önemi vurgulanarak Kürt edebiyatının milliyetçi okumasını yeniden üretme ve güçlendirme eğilimi söz konusuydu.

Rus ya da Sovyet orijinli "Kürdoloji" terimi, "Kürt araştırmalarından" farklı olarak yalnızca açık milliyetçi çağrışımlar taşımakla kalmaz, aynı zamanda emperyal Rus ve Sovyet bilim insanları tarafından gerçekleştirilen daha önceki folklorizasyon sürecini de yansıtır. Bununla birlikte milliyetçilik, diğer Müslüman ve gayrimüslim komşu halklarla daha geniş temasları kapsamaktan ziyade Kürtlerin kendi folkloru ve Kürtçenin konuşulan lehçeleri ile karakterize edilen, özelleştirilmiş bir Kürt ulusu veya halkının imajına yansdı. Ancak bu durumun kaynağını oryantalist temayüllerden ziyade romantik milliyetçiliğe borçlu olabilir. Bu kısmen, beşeri bilimlerdeki Fransız veya İngiliz geleneklerinden ziyade Alman geleneğine ve özellikle tarihsel-karşılaştırmalı dilbilimdeki Alman filolojik çalışmalarına daha geniş bir bilimsel borçluluğu yansıtır. Ne de olsa Kürtçeyi ayrı bir dil olarak ilk tanımlayanlar, Alman bilim insanları Rüdiger ve Pott'du. Kürtçe üzerine yapılan bazı Sovyet dil araştırmaları, Marr'ın ve Yafetik hipotezin geçici etkisinden ayrı olarak Alman geleneğindeki tarihsel dilbilgisi ve lehçe çalışmaları ile ilgilidir. Rudenko ve diğerlerinin çalışmalarında görülen folklör araştırmalarının daha tipik bir Rus özelliği ise, halk masallarını incelerken kökenden ziyade Propp'un ve diğerlerinin morfolojik yaklaşımının tercih edilmesidir.

Sovyet Kürdolojisinin bir diğer özelliği de Kürtler arasındaki İslami konuları dikkat çekecek derecede göz ardı etmesi, sıklıkla dinin sönümlenmesi ve etnik-dinsel çeşitliliğin ortadan kalkmasını içeren ilerlemeci bir modernleşme biçimiyle birlikte var olan katı bir sekülerlik içinde olmasıdır. İkinci özellik, Sovyetlerin daha sonraki ulus politikalarının bir hüsnükuruntusunu yansıtabilmektedir. Ancak ilki, Sovyet öncesi zamanlardan kalan bir miras gibi görünmektedir. Minorskiy'den itibaren Rusça (ve buna başka diller de eklenebilir) yapılan araştırmalar, Ehl-i Hak ve Yezidiler gibi çok önemli heterodoks gruplar bağlamında daha fazla dikkat etme eğilimindeydi. Sovyet döneminde bu temayül, bir dereceye kadar İslami dini eğitimi ve medrese kültürünün küçümsenmesine yol açan folklor araştırmalarının baskınlığında yeniden üretildi. Sovyetler Birliği'nde yürütülen Kürdolojik çalışma

toplamını yalnızca Marr'ın Yafetik dil teorisi gibi politik olarak motive edilmiş akademik tarz tarafından bilimsel değeri bir kenara bırakılan Marksist-Leninist ideolojinin bir ürünü olarak görmek, haksız bir aşırı basitleştirme olur. Aksine romantik milliyetçi önyargıları yeniden ürettiği ölçüde, daha genel olarak beşeri bilimlerin (özellikle dilbilimsel ve folklorik araştırmaların) sorunlu yönlerini yansıtır.^[37]

Oryantalist geleneksel tanımlar için bir başka güçlük ise hem yerel hem de yabancı Kürt aktörlerin Kürdolojik bilgi üretmede oynadığı önemli roldür. Kısacası, Sovyet Kürdolojisi deneyimi oryantalizm hakkında yaygın olarak kabul edilen görüşlerde önemli revizyonlara ve iyileştirmelere yol açabilir. Bilhassa, oryantalist bilginin oluşturulmasına yönelik çalışmalarda paylarına düşenden daha az dikkate alınan emperyal Rus ve devrimci Sovyet katkılara – en az Almanların katkıları kadar – daha fazla dikkat etmeye davet ediyor bizi.

Bu makalenin ilk şekli, teşekkür borç bilinerek kabul edilen *Kültürel Yenilik ve Beşeri Bilimlerin Temelleri* konulu NWO^[38] tarafından finanse edilen bir proje çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Nihai taslak, Wassenaar'daki Hollanda İleri Araştırmalar Enstitüsü'nün (NIAS) destek ve teşvik edici ortamından yararlanılarak yazılmıştır.

Dipnotlar

^[1] Sovyet dönemi üzerine daha önce yapılan genel çalışmalar için özellikle bkz.; Alexandre Benningsen (1960) 'Les Kurdes et la kurdologie en Union Soviétique', *Cahiers du Monde russe et soviétique*, vol. 1, no. 3, pp. 513-530.; Muhammad Mokri (1963) 'Kurdologie et enseignement de la langue kurde en URSS', *L'ethnographie*, N.S. 57: 71-105; Jacob M. Landau, 'The Kurds in Some Soviet Works', *Middle Eastern Studies* 11 (1975): 195-198; Rohat Alakom (1991) [1987], *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)*, İstanbul, Deng (özl. blm. 6).

^[2] E. Rödiger ve A.-F. Pott, "Kurdische Studien," *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 3, 1840, ss. 1-63; 4, 1842, ss. 1-42; 5, 1844, ss. 57-83; 7, 1850, ss. 91-167.

^[3] Abovyan'ın katkılarıyla ilgili daha ayrıntılı bir tartışma için bkz.; Q. Kurdoev, "Haçatur Abovyan Kak Kurdoved-Issledovatel' (Kürdolog ve Araştırmacı Olarak Haçatur Abovyan)", *Istoriya Russkogo Vostokovedeniya*, (Moscow 1956).

^[4] Bayazidi'nin metinlerinden biri, yüzyılı aşkın bir süre sonra Margaret Rudenko tarafından yayınlandı. Mela Maxmud Bajazidi (1963), *Nravy i Obychai Kurdov (Adat û Rusûmatname-i Ekradiye)*. *Perevod, Predisloviye i Primechaniya M.B. Rudenko*, Moskva: Izdatel'stvo Vostochnoy Literatury.

^[5] V.V. Velyaminov-Zernov (ed.), *Scheref-nameh ou Histoire des Kourdes, par Scheref, prince de Bidlis* (St. Petersburg: Eggers 1860).; François Bernard Charmoy (tr.), *Chèref-nâmeh, ou Fastes de la nation Kourde* (2 vol. 3; St. Petersburg: Eggers 1868-1875).

^[6] Kürt araştırmaları hakkında bu tür daha genel bir tarihsel tartışma için bkz.; Scalbert-Yücel, Clémence ve Ray, Marie Le (2007) "Knowledge, Ideology and Power. Deconstructing Kurdish Studies", *European Journal of Turkish Studies*, No. 5.; <http://www.ejts.org/document777.html> adresinde çevrimiçi olarak mevcuttur. Rus ve Sovyet Kürdolojisinin kısa bir tartışması için özellikle paragraf. 24-26'ya bakınız.

^[7] Bkz.; Yektan Türkyılmaz, "Armenian Nationalist Literature on the Kurds" (Aralık 2009'da Amsterdam Üniversitesi'nde yapılan "İslam, Europe, and the Secular-Religious Divide" konulu çalıştaydan).

^[8] Cf. C.E. Bosworth 2004, "Minorsky, Vladimir", *Encyclopaedia Iranica* (online olarak http://www.iranica.com/newsite/index.isc?Article=http://www.iranica.com/newsite/articles/ot_grp5/ot_minorsky_20_040720.html). Nikitin, 1915'ten 1918'e kadar Urmiye'deki kalışını anlatan bir kitap yayınladı ve Farsçaya *Irani ke man Shenakhtam* (Tahran: Ma'refat, 1329/1950) olarak çevrildi. Ne yazık ki bu metne erişemedim.

[9] Vladimir Minorsky, "Kurds, Kurdistan. History A: Origins and Pre-Islamic History," in *EI2* V, ss. 447- 449. Yine "Kurds, Kurdistan. History B: The Islamic Period up to 1920," ss. 449-64. Aynı şekilde *Notes sur la Secte des Ahl -Haqq*, Paris, 1922; ilk olarak *RMM* 40, 1920'de yayınlandı, ss. 20-97; 45, 1921, ss. 205-302. Benzer bir şekilde " tudes sur les Ahl-i Haqq, I 'Toumari'," *Revue de l'histoire des Religions* 97/1, 1928, ss. 90-105; *Studies in Caucasian History* (London: Taylor's Foreign Press 1953).

[10] Basile Nikitine, *Les Kurdes:  tude Sociologique et Historique* (Paris: Imprimerie Nationale 1956; 1964'de Rusçaya  evrildi).; Molla Sa'id Qazi'nin kaleme ald ı metinler Basile Nikitine, 'Les Kurdes Racont s par Eux-mêmes', *L'Asie Française* no. 231 (Mai 1925), 148-157 olarak yayınlandı. Benzer bir biçimde, 'Kurdish Stories from my Collection', *Bulletin of the School of Oriental Studies* 4 (1926), 121-138)  nemlidir. Ayrıca bkz.; Basile Nikitine, "Une Apologie Kurde du Sunnisme", *Rocznik Orjentalistyczny* 8 (1933); "The Tale of Suto and Tato: Kurdish Text with Translations and Notes", (*BSOS* 3 (1923): 69-106 adlı  alı ma Basil Nikitin ve E.B. Soane tarafından ortaklaşa yazılmıştır.

[11] Folklorizasyon kavramı, uluslaşma sürecini temellendirmek için geleneksel ürünler ile folklor-dışı   erlerin estetik ve semantik bağlamda folklorun içinde yeniden değerlendirip sunulması süreci olarak anlaşılmaktadır. ( .n.)

[12] Michael Kemper, *Studying Islam in the Soviet Union* (Amsterdam: Vossiuspers UvA, 2009).

[13] Bu alfabelerin daha detaylı karşılaştırılması için bkz.; A. Hassanpour, *Nationalism and Language in Kurdistan, 1918-1985*. San Francisco: Mellen Research University Press 1992, ch. 8.2, özellikle ss. 374-6.

[14]  emo'nun 1935'te çıkan en önemli romanı Sivan  Kurmanca (Kürt  oban), kısa süre önce Türkiye'de hem orijinal Kiril alfabesinde hem de Latince transkripsiyonda yeniden yayımlandı. 1989'da Paris Kürt Enstitüsü, Nureddin Zaza'nın 1947'de Beyrut'ta yayınlanan Kürtçe metnine dayanarak Kürtçe-Fransızca  ivan  Kurd/Le Berger Kurd'un iki dilli bir baskısını yayınladı. Bu metin, kelime ve söz dizimi gibi açılardan orijinal metinden ayrılır. Bildirildi ine göre, Zaza'nın ortaya koymuş olduğu bu Kürtçe versiyon, Nikitin'in Fransızca çevirisine dayanıyordu ki bu  eviri Kürtçe orijinalinden yapılan Rusça  evirinin çevirisidir.

[15] http://kurdica.orientalstudies.ru/eng/index.php?option=com_content&task=view&id=196&Itemid=86'da alıntılanmı tır.

[16] B. Nikitine (1932), "O  en est la Kurdologie?", *Annali del Reale Istituto Orientale di Napoli*.

[17] Sovyetler Birliği'nde Kürtlere yönelik değişen dil politikaları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Hassanpour (1992: 139-143).; Bir bütün olarak Stalin'in milliyet politikalarının eski bir değerlendirmesi için bkz.; Robert Conquest, *The Nation Killers: The Sovyet Deportation of Nationalities* (MacMillan 1971).

[18] Q. Kurdoyev 1973 *Grammatika Kurdsкого Языка на Materiale Dialektov Kurmandzhi i Sorani* (Moscow: Nauka).; Kurdoyev'in bu eserinin Latin harfleriyle Kürtçe baskısı daha sonra  sve 'te yayınlandı. Bkz.; *Gramera Ziman  Kurdî (Kurmand -Sorani )* Stockholm: Wesan n Roja N  1990. Ayrıca bkz.; Tar xa Edebiyata Kurdî [Kürt Edebiyatı Tarihi], açıkça "kentli olmayan işçiler ve köylüler" için yazılmıştır (2 cilt., Stockholm: Roja N , 1983-1985.). Daha fazla biyografik bilgi için bkz.; Joyce Blau, In memoriam, *Studia Iranica* 15 (1986): 249-256.

[19] Q. Kurdoyev 1955 *Kritika Oshibochnykh Vzglyadov na Kurdskiy Yazyk* (Kürt Diline  li kin Hatalı Görüşlerin Eleştirisi). *Kratkiye Soobshcheniya Instituta XII*: 43-61. Stalin'in 1950 tarihli *Marksizm ve Dilbilimdeki Sorunlar* adlı eserinin  ngilizce çevirisine <http://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1950/jun/20.htm> adresinden ulaşabilirsiniz.

[20] Bkz. Cewar , Fir da Hecî (2007) *Hec y  Cind , Jiy n   Kar*, Yerevan: Wesanxana "Asox k".

[21] Bkz. Dzhalil, Ordikhane and Dzhalil, Dzhalile (1972) *Kurdskiye Poslovitsy i Pogovorki*. Na Kurdskom i Russkom Yazykakh, Moskva: Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literatury. Ayrıca bkz. Cel l, Cel l  (1985) *Jiyana Rewsenb r    S y s  ya Kurdan (di Dawiya Sedsala 19'a   Destp ka Sedsala*

20'a de), Uppsala: Jîna Nû. Celîl, Celîlê and Celîl, Ordîxanê (1994) *Destanên Kurdî*, İstanbul: Zêl Yayınları. Celîl, Celîlê, et al. (1998) *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, İstanbul: Peri Yayınları.

[221] *Zembîlfiroş* destanı birçok sözlü varyantının yanı sıra bazı sözlü varyantlara da sahiptir (Feqîyê Teyran, Miradxanê Bazîdî, Melayê Batê). Aleksandr Jaba derlediği Kürtçe el yazmaları arasında yer alan varyantı Melayê Batê'ye atfetmektedir -ed.

[231] M.B. Rudenko, *Mam u-Zîn / Ahmed Xânî; Tekst Kritik, Taŕgama u-Pîşkhabar* M.B. Rudenko (Moscow: Akademiya Nauka 1962).; *Nravy i Obychai Kurdov: Kurdskiy Tekst s Russkim Perevodom / Mela Machmud Bajazidi; Perevod, Predisl. i Primech.* M.B. Rudenko (Moskva : Izd-vo Vostochnoy Lit. 1963).; *Kurdskiye Narodnyye Skazki* (Kurdish National Tales), Akademiya Nauk SSSR. Institut Vostokovedeniya 1970.; *Kurdsкая Obryadovaya Poeziya* (Kurdish Poetry of Lamentation). Moscow: Akademiya Nauk 1982. Rudenko'nun öğrencisi Musaelyan bu tür edisyon faaliyetlerine devam etti. Bkz.; Musaelyan, Zh S. (1983) *Zhambyl'frosh. Kurdsкая Poema i yeye Fol'klornyye Versii. Kriticheskiy Tekst, Perevod, Primechaniya, Predisloviye, Prilozheniye* Zh.S. Musaelyan, Moskva: Izdatel'stvo "Nauk".

[241] Laçın, 1 Aralık 2020 tarihinden itibaren Azerbaycan'a bağlı güçlerin hakimiyetine geçmiştir. (ç.n.)

[251] Prof. Dr. Zare Aliyevna Yusupova, Şubat 2022'de yaşamını yitirmiştir. (ç.n.)

[261] Bkz.

http://kurdica.orientalstudies.ru/eng/index.php?option=com_content&task=view&id=196&Itemid=86 (Son Erişim Tarihi: 17 Kasım 2009). Post-Sovyet geleneği içindeki Rus akademisyenlerin son büyük çabaları, Kürt tarihi üzerine iki ortak çalışmayla neticelenmiştir. Bkz.; Sherko Mixoyî (Sh. Mgoj): *Sovremennyy Kurdistan. Problemy Natsional'nogo Dvizheniya*, Moskva: *Kurdskiy Nauchno-Prosvetil'skiy Tsentr / Navenda Lêkolînên Kurdî*, 1995 and Lazarev, M. S. and Mgoj, Sh X. (ed.) (1999) *Istoriya Kurdistan*, Moskva.; Türkçe'ye *Kürdistan Tarihi* olarak çevrildi. Avesta Kitap 2007.

[271] Jacob M. Landau, "The Kurds in Some Soviet Works", *Middle Eastern Studies*, Vol. 11, no. 2 (1975): 195–98. (ç.n.)

[281] Kurdoev (1983: 107)'den alıntılanmıştır.

[291] E. Şemo 1930 *Kurdskiye Dervishi, Ateist* no. 59 (Aralık 1930): 41-46.

[301] Kafkasya'daki Halidiyye hareketi için bkz.; Kemper, The North Caucasian Khalidiyya and Muridism: Historiographical Problems. *Journal for the History of Sufism* 5 (2006), 111-126.

[311] Elî Teremaxî, *Destûrê Zimanê Erebi bi Kurdî* (Kürtçe Arapça Dil Kuralları), ed. M. Xeznedar; Bağdat: Dâr al-zi/amân 1971.

[321] Jaba (1860: vii).

[331] Bu kuşağa ilişkin biyografik bilgilerim çoğunlukla İzzeddin Mustafa Resul ile Ekim 1992 ve Marûf Xeznedar ile Temmuz 2009'da Erbil'de yapılan görüşmelere dayanmaktadır.

[341] Doctor of science unvanı, birçok ülkede PhD ile aynı kullanıma sahiptir. Ancak kimi zaman post-doktora derecesini karşılamak için de kullanılmaktadır. (ç.n.)

[351] Geraldine Heng and Janadas Devan, 'State Fatherhood: The Politics of Nationalism, Sexuality, and Race in Singapore.', A. Parker a.o. (ed.) *Nationalism and Sexualities* (New York: Routledge 1992), pp. 343-364.

[361] "Oryantal Oryantalizm" nosyonu, herhangi bir teorik detaylandırma olmadan Muhammad Ali Khalidi'nin Orientalisms in the Study of Islamic Philosophy, *Radical Philosophy*, no. 135 (2006): 25-33 adlı eserinde özellikle ss. 29-31'de görülmektedir. Zımnen ya da açık bir şekilde, sömürgecilerin norm ve değerlerinin iddia edilen içselleştirilmesine ilişkin benzer argümanlar Khalid al-Rouayheb, *Before Homosexuality in the Arab World* (Chicago 2007) ve Joseph Massad, *Desiring Arabs* (Chicago 2008) gibi eserlerde yer almaktadır.

[371] Daha geniş sorular için bkz.; R. Bauman & Ch. Briggs 2003 *Voices of Modernity: Language Ideologies and the Creation of Inequality*. Cambridge University Press.

[381] NWO (Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek: Hollanda Araştırma Konseyi). (ç.n.)

